
TANULMÁNY

CSOKONAI ATTILA

Négy évtized

A magyar gyermek- és ifjúsági irodalom vázlatos története 1945-től

---

A felszabadulás utáni évek gyermek- és ifjúsági irodalma történetének *első periódusa* – a közkeletű szakaszoláshoz igazodva – 1945-től 1949-ig terjed. Ez az időszak az élet minden területén az átmenet, a kísérletek, a demokratizálódás kora. A könyvkiadás ekkor még túlnyomórészt magánkézben van. Az ifjúsági könyvek tekintélyes hányadát a *Szent István Társulat* adta ki, de jelentetett meg ifjúsági könyvet az *Anonymus*, az *Athenaeum*, a *Cserépsálvi*, a *Dante*, a *Franklin*, a *Hungária*, a *Nova*, a *Palladis*, a *Révai*, az *Új Idők* (Singer és Wolfner) sőt a *Szív* és a *Ferences Misszió* is. A még 1944 novemberében létrehozott *Szakra* (a kommunista párt kiadója) adta ki például *A kis kakas gyémánt félkrajcárja* című „parasztmesét” *Szántó Piroska* rajzaival. Ez utóbbi, valamint az *Új Magyar Könyvkiadó* különösen sokat tett a klasszikus orosz irodalom (népmesék, Bazsov-mesék) és a kortárs szovjet gyermekirodalom magyarországi megismertetéséért és népszerűsítéséért. (Megjegyzem: a továbbiakban a fordításirodalommal sajnos, nem foglalkozhatom.)

Kevés új ifjúsági mű látott napvilágot, s ezek nagy része értéktelen sablonokat ismételtető, a maradi ízlést kiszolgáló „műalkotás”. A legtöbb giccses és ponyvát termő műfaj a lányregény, jóllehet történetek kísérletek a „műfaj” megújítására.

A gyerekkönyvek közül kiemelkedik *Balázs Béla* két kalandregénye, amelyeket még az emigrációban (németül) írt: *Karcsi kalandjai*, *Mikor Karcsiból Károly* lett (mindkettő Athenaeum, 1945). Mesés történetei, amelyekből most, születésének 100. évfordulója alkalmából ismét készült két kötet, *Az igazi égszínkéék* című kiadványban jelentek meg (Új idők, 1946). Tersánszky Józsi Jenő *En fogom az aranyhalat* (Rádió Gyermekújság Könyvek, 1947) továbbá Kardos László *A tanár úr notesza* című bandaregénye tartozik a korszak értékes, maradandó prózai alkotásai közé. 1947-ben jelent meg ezeknek az éveknek talán legsikeresebb ifjúsági regénye, Hárs László *Majd a gyerekek!* című könyve, amelyet később átdolgozva többször is újra kiadtak. Érdekességképpen megemlítem, hogy a Révainál 1946-ban megjelent egy ifjúsági regény Tamási Arontól *Szívbeli barátok* címmel, s ez nem más, mint az 1928-as *Szűzmáriás királyfi* első része. Tersánszky Józsi Jenő *Egy szarvasgím története* című műve pedig az *Egy vezérbika emlékiratai* című regényének az ifjúsági változata. Napvilágot láttak új szemléletű ifjúsági történelmi regények, amelyeknek témája – éppen a centenáriummal összefüggően – az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, és megjelentek az első úttörőregények. A *Köznevelés* 1947-es évfolyamában sorozatban publikált, sokat idézett *A gyermek és a könyv* című tanulmányában Kardos László többek között ezt írja: „Kiadóink sokkal több gondot fordítanak az ifjúsági művek köntösére és tartalmára is, mint korábban.

Jelesebb költőinknek is kedve támad olykor a gyermekvershez. Pompás kísérletekkel ragadott el bennünket épp mostanában két fiatal költő, Devecseri Gábor és Weöres Sándor.” Az azóta is sikeres, több kiadást megért és bővített *Allatkerti útmutató*ról és a *Gyümölcskosár* című kötetről van szó, mely utóbbi 29 versével minden további Weöres-gyermekverskötet alapjául szolgált.

Gyerekeknek szóló lírai köteteket publikált Zelk Zoltán *Az állatok iskolája* (Új Idők, 1947), *Négy vándor* (Dante, 1948), verses meséket Kormos István (*Az égigérő fa*, Misztótfalusi-kiadás, 1947). E periódus legjelentősebb kísérlete – voltaképpen egy 1942-es kiadás megismérlése és további gyűjtemények alapja – Aszódi Éva és Binét Ágnes *Versek könyve* című antológiája (Anonymus, 1945), amelyben a népköltészből és klasszikus költők műveiből válogatott értékes alkotásokat találtak a kis olvasók. Csak megemlítem, hogy készültek nélkülözhetetlen népmese-válogatások és szépen illusztrált lepreollók (dalokkal, mondókákkal, találós kérdésekkel) is. És nem szabad megfeledkezniünk a korszak kritikáiról, tanulmányairól sem. Az *Embernevelés*, a *Köznevelés*, az *Új Szántás*, a *Magyarok* hasábjain közzétett írások eszmei, elvi, pedagógiai és esztétikai kérdésekben útmutató megállapításokkal segítették az új gyermek- és ifjúsági irodalom megszületését – hangsúlyozza *Kolta Ferenc Húsz év ifjúsági irodalma* című írásában (Élő irodalom, 1970). A gyermek- és ifjúsági irodalom történetében 1950 „a fordulat éve”: ekkor fejeződött be a könyvkiadók államosítása, amely 1948-ban kezdődött a legnagyobb cégekkel. Megalakult a „profilgazda” *Ifjúsági Könyvkiadó* is, amely a továbbiakban egyedül, mondhatni versenytárs nélkül, monopolhelyzetben látta el feladatkörét. A gyermekirodalom a (voluntarista) kulturális politika szervezett részévé vált – állapítják meg a korszakra visszatekintő írások. 1951-ben az írókongresszuson is foglalkoztak a gyermekirodalommal, 1952 júniusában a Magyar Dolgozók Pártja központi vezetősége az ifjúság helyzetét elemezve kitért a gyermek- és ifjúsági irodalom kérdéseire is. Két feléven át ifjúsági irodalmat is előadtak a budapesti egyetemen. Az eredmények azonban csak részben igazolták a lelkes igyekezetet, az optimista elvárásokat. Nemcsak az elméleti írásokban, hanem magukban a szépirodalmi művekben is sok volt a tévedés, a hibás kísérlet, a túlzás. A sokat emlegetett szematizmus, dogmatizmus nem kerülhetett el az ifjúsági és gyermekirodalmat sem.

A Népművelési Minisztérium több ízben is hirdetett pályázatot gyermek- és ifjúsági művek írására. 1953-ban például harminc íróat hívtak meg egy pályázatra, ekkor huszonegy mű érkezett be, közülük Szabó Pál *Hajdú Klárája* lett az első, Sziráky Judit *Tisztességes Jánosa* a második, Thury Zsuzsa *A francia kislánya* pedig a harmadik díjat nyerte el.

Ekkor született Hollós Korvin Lajos *A Vöröstorony kincse* című népszerű munkája. A gyermekirodalom Zelk Zoltán *Mese a kiscsikóról, akinek még nincs patkója* és Hajnal Anna *Eső esik* című verses meséjével gazdagodott. 1953-ban jelent meg Tamási Áron egyetlen történelmi regénye, a *Hazai tükör*, amelyért Kossuth-díjjal tüntették ki.

Az agitatív, eszményesítő, túlpolitizált úttörőregények tökéletesen megfeleltek a korszaknak. Az első sikerültebb művet ebben a témakörben Gergely Márta írta (*A mi tanítónk*, 1951), de ez sem bizonyult időtállóknak. Művészi és pedagógiai szempontból is jelentősek viszont a korszak ifjúsági történelmi regényei. Az Ifjúsági Könyvkiadó már megalakulása évében olcsó sorozatot indított *Hazáért és szabadságért* címmel. Ebben Jókai, Krúdy, Eötvös Károly egy-egy kötete mellett mostanában felújított alkotások is szerepeltek: például Geréb László *Bivár Kund*, Bárdos László *A dzsidáskapitány*. Ebben a kate-

góriában további értékes műveket találunk: Hegedűs Géza *Az erdőntúli veszedelem* című regénye azóta a tizenharmadik kiadásnál tart, Tatay Sándor *Kinizsi Pálja* kilencszer jelent meg eddig, Kolozsvári Grandpierre Emil *A törökfejű kopja* című alkotása filmen is nagy sikert aratott. Szántó György *Az Alapiak kincse* és Lengyel Balázs *A szebeni fiúk* című regénye szintén újra és újra forgalomba kerül.

Az Ifjúsági Könyvkiadó a magyar gyermekirodalom legjobb hagyományait igyekezett feleleveníteni azzal, hogy kiadta Gárdonyi, Móra, Móricz, Mikszáth Kálmán, Thury Zoltán és Kaffka Margit kisgyermekeknek szóló írásait. A kortárs magyar írók közül Tersánszky Józsi Jenő (*Misi Mókus kalandjai, Makk Marci böstette*), Hárs László (*Híresincs szélmalom*), Mészöly Miklós (*Hétalvó puttonyocska*) és Vidor Miklós (*Kökörésin, a király bolondja*) mesekötetei a jelentősek.

E periódus végén látott napvilágot Török Sándor meseregény-trilógiájának első darabja, a rádiójátékból kinőtt *Csilicsala csodái*. Az egyik legfontosabb és mára már hagyományteremtő vállalkozása volt az Ifjúsági Könyvkiadónak a mesecanontológiák kiadása, például *Csinosomdrága, Hetedhétország, Tarka-barka, Új mesekönyv, Mesék, történetek*. Sorra jelentek meg Illyés Gyula, Kolozsvári Grandpierre Emil és persze Arany László meg Benedek Elek népmesefeldolgozásai. Hovatovább Pesti Gábor, Fáy András és Kazinczy Ferenc meséiből is kaptak ízelítőt a legkisebbek. Elévülhetetlen érdemeket szerzett szerkesztőként, irodalomszervezőként és főleg alkotóként Kormos István, aki *A tréfiás mackók* című kötetéért (1955) elsőként kapott József Attila-díjat gyermekirodalmi munkássága elismeréseként. A következő év hozta meg az első Vackor-kötetet (*Mese Vackorról, a pisze kölyökmackóról*). A gyerekeknek szóló lírai kötetek alfajaként a korszakos jelentőségű és iskolateremtő Weöres-kötetet, a *Bóbitát* kell említenem, amely 1955-ben jelent meg. Mind ez ideig hét kiadásban, írd és mondd, 400 000 példányban kelt el, s ehhez még vegyük hozzá a *Ila a világ rigó lenne* című, az előbbinél teljesebb összeállítás négy kiadásának 300 000-es összpéldányszámát – utána pedig jusson eszünkbe, hogy a költő eredetileg nem is gyerekeknek szánta ezeket a minden óvodában szavalt, énekelte verseket.

1957-ben, az Ifjúsági Könyvkiadó felvette Móra Ferenc nevét. (Innen számítjuk a *harmadik periódust*.) Rajta kívül a *Minerva* valamint a *Tankönyvkiadó*, esetenként a *Zeneműkiadó* és a Képzőművészeti Alap ad ki gyerekkönyveket. A konszolidáció talaján újjászerveződött írószövetségen belül először Ifjúsági Irodalmi Bizottság jött létre 1959-ben, amelynek elnöke Tatay Sándor, titkára Dékány András lett, az ő halála után Földes Péter vette át ezt a tiszteletet. 1965-ben az írószövetség közgyűlése jóváhagyta, hogy a bizottság szakosztálya alakuljon át, amely azóta két állandó munkacsoporttal működik.

„A magyar ifjúsági íróknak az utóbbi 20-30 évben nemcsak az volt tevékenységük feladata, hogy valóban irodalommal tegye az ifjúsági irodalmat, hanem hogy egyben korszerű irodalommal is tegye azt. A már kikristályosodott műfajokon belül, a lehetőségekhez képest, modernizáljon is” – írja Lengyel Balázs, a magyar ifjúsági irodalomról külföldi olvasóknak készült összefoglaló cikkében. Majd megállapítja, hogy a líra az, ahol leginkább előre vagyunk, ahol teljes áttörést értünk el: „ma Magyarországon a költészet a vezető gyermekirodalmi műfaj”. Mi sem bizonyítja jobban a gyermeklíra növekvő rangját mint, hogy a hatvanas évektől már az szabja meg a minőséget, hogy sorra jelentek-jelennek meg Zelk, Áprily, Nemes Nagy, Rónay György és Takáts Gyula, tehát legjobb költőink gyermekverskötetei. Őket követve, a hetvenes évek elején

Csoóri, Beney, Horgas, Orbán Ottó és végül, de nem utolsósorban Tamkó Sirató Károly teremtetett modern, eredeti és értékes lírát. Még később Kiss Anna és Veress Miklós jelentkezett rangos és sikeres alkotásokkal. Még a magyar avantgard magányos óriása, Kassák Lajos is adott ki gyermekverskötetet (*Csillagok csillogjatok, virágzzatok*), Pilinszky János előbb a Magvetőnél jelentkezett *Aranymadár* című kötetével, amely négy verses mesét foglal magába, *A Nap születése* című könyvét viszont már a Móra Kiadó gondozta. Tandori Dezső művei egyedülálló színpoltot jelentenek gyermekkönyvkiadásunkban: verset, meseregényt és ifjúsági regényt egyaránt ír, a maga összetéveszthetetlen módján. A gyermekirodalom színvonalának emelkedését biztosította Mészöly Miklós, Hárs László, Szabó Magda és Végh György alkotókedve. A hatvanas években kezdett a gyerekeknek folyamatosan írni (az egyébként 1941-ben debütált) Bálint Ágnes, továbbá Tarbay Ede, Bakó Ágnes, Nagy Katalin, Csukás István, Sebők Éva, Gyurkovics Tibor és Marék Veronika. Nagy kritikai és közönség sikert „könyvelhetett el” Lázár Ervin *A bétfejú tündér* című mesekötete (1973-ban). Török Sándor *Habó, Ócsil, Habó, a tenger!*, *A varázsló* című irodalmi forgatókönyveivel, 1939-ben írt és közel negyven év múlva felújított *Kököjszi és Bobojsza* című Andersen-oklevéllel kitüntetett meseregényével, valamint 1945-ben keletkezett 1979-ben újra kiadott *Gilikoti* című munkájával gyermekirodalmunk élő klasszikusává avanszált. Varga Katalin különleges ismeretterjesztő könyvei (*Gögös Gúnár Gedeon; Mosó Masa mosodája; Én, te, ő*) a hatvanas évek elején kezdtek meg tartós iskolai „karrierjüket”. Ekkor születtek meg a Janikovszky-Reber szerzőpáros első képeskönyvei, amelyek aztán páratlan hazai és nemzetközi sikert arattak, eddig több mint huszonöt nyelvre fordították le őket. 1973-ban elnyerték az NSZK állami díját (Deutscher Jugendbuchpreis) *Ha én felnőtt volnék* című könyvükért.

1958-ban a kiadó pályázatára írta Dékány András első kalandos ifjúsági regényét, amelyet számos hasonló zsánerű műve követett. Ezekért az író József Attila-díjjal tüntették ki. Az ő népszerűségét csak Hunyadi József, Rónaszegi Miklós, Fehér Tibor tudta megközelíteni. A korábban kompromittált és „kiátkozott” lányregény Gergely Márta, Thury Zsuzsa, Janikovszky Éva, Kertész Erzsébet, Szalay Lenke tolla nyomán sikeresen megújult, majd Szabó Magda művei (*Álarcosbál, Születésnap, Abigél*) meghozták e regénytípus igazi rehabilitációját és korszerűsödését. Népszerű történelmi olvasmányokkal gazdagította ifjúsági irodalmunkat Révay József, Hegedűs Géza, Földes Péter, Ignác Rózsa, Erdődy János és Takács Tibor. A politikai tárgyú ifjúsági regények sorából kiemelkedik Földes Péter *Mennyei páncélvonat* című „krónikája”, Mesterházi Lajos *Pár lépés a batár* című könyve és az ugyancsak megfilmesített *Puskák és galambok*, Tatay Sándor alkotása, amely iskolai földolgozásra is került. Ezek már csak ezért is egy blokkba tartoznak, mivel 1919-es témájuk és szerzőiket éppen ezekért az opuszukért József Attila-díjjal tüntették ki. A jelen mindennapjait és esetenként a közelmúltat örököltette meg realista igényű és művészi fokon Takáts Gyula, Vidor Miklós, Mészöly Miklós, Mezei András, Kántor Zsuzsa, Gerő János, Hárs László és Mándy Iván, akiknek Csutak-tetralógiájából az első 1957-ben jelent meg (*Csutak színre lép*), de folytatása, a két évvel később kiadott *Csutak és a szürke ló*, a voltaképpeni remekmű, a magyar ifjúsági irodalom egyik klasszikus alkotása, alapműve. Külön fejezete lehetne dolgozatunknak Fekete István életműve, amelyet szintén József Attila-díjjal tüntettek ki – szinte csak Verne, Cooper, Karl May, Gárdonyi vagy Erich Kästner népszerűségéhez fogható az övé. Nemcsak a gyerekek, hanem a felnőttek körében is rendkívül nagy sikert arattak sajátos, új-

szerű állattörténetei. A *Tüskevár*, iskolai ajánlott olvasmány, s folytatása a *Téli berek* mellett a romantikus, történelmi témájú *A koppányi aga testamentuma* ugyancsak kedvenc olvasmánya a kiskamaszoknak. Bár a *science fiction* igazából csak az utóbbi évtizedben tört be mindent elsöprő divatjelenségként hazánkba, már a hatvanas években is született néhány figyelemre méltó (tudományos) fantasztikus regény – Csernai Zoltán, Fekete Gyula, Földes Péter, Ronaszegi Miklós, Fehér Klára, Botond Bolics György és végül, de nem utolsósorban Zsoldos Péter tollából. Az életrajzi regény mesterei mindenekelőtt Kertész Erzsébet, Székely Júlia, Erdődy János, Száva István és Földes Péter. Sajátos „műfajt” teremtett mondafeldolgozásaival Komjáthy István és Lengyel Dénes; Lipták Gábor pedig hazánk tájegységeinek regéit dolgozta fel elbeszéléseknek.

1974-ben Szegeden(!) létrehozták az első ifjúsági irodalmi folyóiratot, a *Kincskeresőt*. Ugyanekkor az iskolai könyvtárosi tájékoztató helyett megalapították a *Könyv és Nevelés* periodikát, amely eddig talán a legtöbbet tette a gyermek- és ifjúsági irodalom rendszeres ismertetése, kritikája, elméleti és gyakorlati problémáinak megoldása érdekében. Rajta kívül hébe-korba az *Élet és Irodalom*, a *Kritika* és elvétve a *Kortárs* közül tanulmányokat, recenziókat gyerekkönyvekről, ifjúsági regényekről. Az 1960-ban lezajlott „mesevita”, majd az évtized közepén a *Jelenkorban* közzétett vitacikk jelzik, hogy igyekeztek elméleti igényrel is foglalkozni jelenkori literatúránknak ezzel a méltatlanul elhanyagolt, háttérbe szorított ágával.

A Móra Kiadónak kezdettől hálás, de nem könnyű törekvése a legjobb költőknek és íróknak kedvet csinálni ifjúsági kötetek írására, s különösen az elmúlt tizenöt-húsz évben sikerült a nem kevésbé fontos ismeretterjesztő művekhez is jó tollú tudósokat és szakembereket megnyerni, mint Hermann István, Ágh Attila etc. A *Képes Történelem* sorozatban írt – többek között – Makkai László, R. Várkonyi Ágnes, Falus Róbert, László Gyula. Az *Igy élt...* szériába Karátson Gábor, Keresztury Dezső, Szilágyi Ferenc, Tüskés Tibor, Kiss Tamás, Lengyel Dénes, Péter László stb. Természettudományi ismeretterjesztő művekkel jelentkezett – hogy csak néhányukat említsem – Schmidt Egon, Koroknay István, Hédervári Péter, Farkas Henrik, Balázs Dénes, Greguss Ferenc. Kísikolásoknak szóló ismeretterjesztő könyveket írt Megay László, Ruffy Péter, Antalffy Gyula, Varga Domonkos, Tasnádi Kubacska András, Holdas Sándor, Berkes Péter, és a sort hosszan lehetne folytatni. Mérei Ferenc és V. Binét Ágnes *Ablak – Zsiráf* című munkája, az első képes magyar gyermeklexikon immáron 14 (időközben javított, bővített) kiadásban több százszáz példányszámban került piacra. Ugyancsak rendkívül kelendőnek bizonyult *A világ és az ember*, a korábbi ötkötetes *Gyermekenciklopédia* átdolgozott, együttes kiadása, amely szintén segédanyag a 8–10 éveseknek.

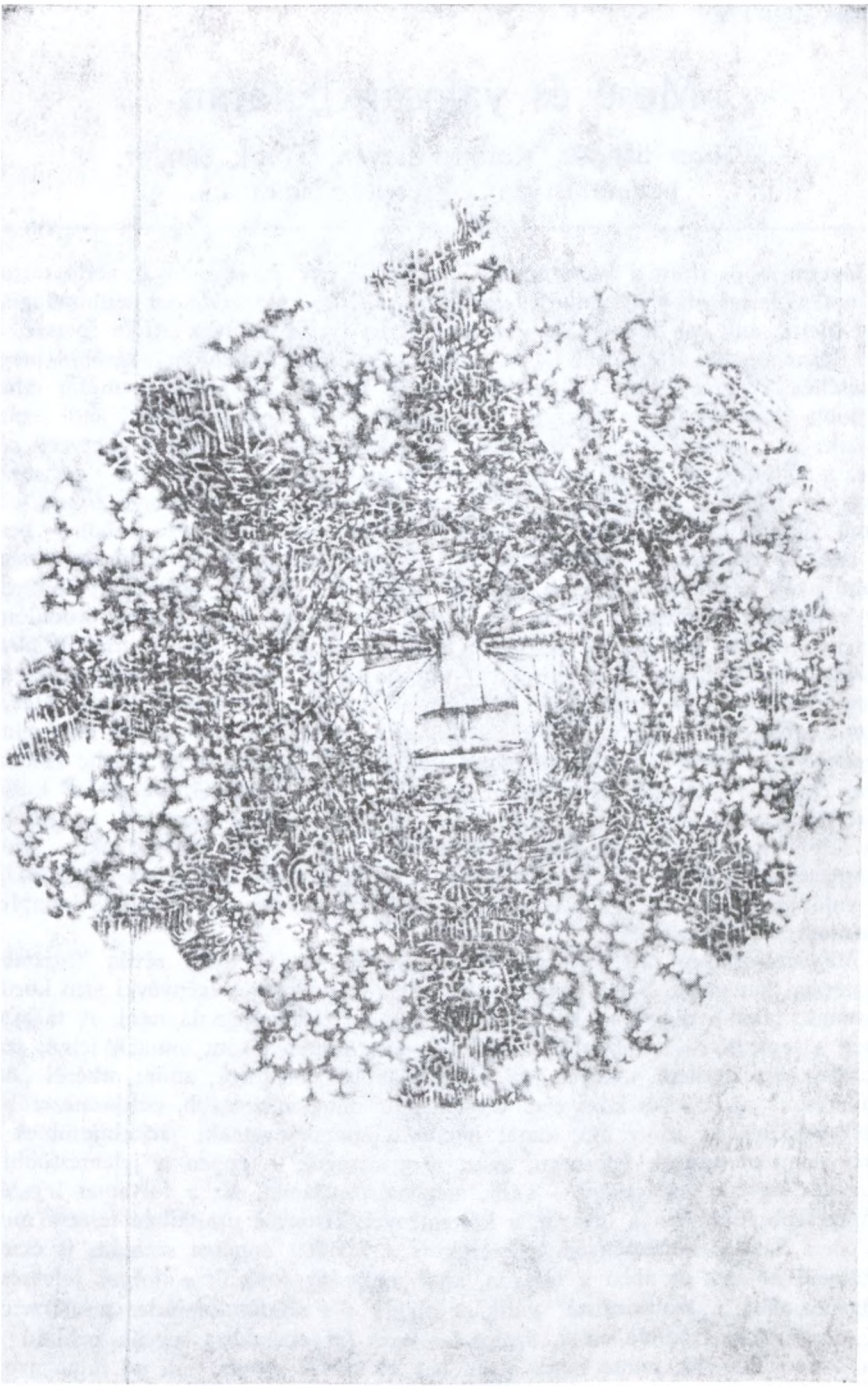
Az utolsó periódusnak egyik fő tendenciája tehát az ismeretterjesztő illetve – kisebb mértékben – a foglalkoztató könyvek arányának erőteljes növekedése; az évi könyvtermésnek körülbelül, átlagban 40 százaléka tartozik ide. Másik alapvető jellemzője ennek a tíz évnek a kiadott művek számának gyarapodása, és ezzel együtt a példányszám nagymértékű „felfutása”... Erre a konjunkturális időszakra esik az olvasótábori mozgalom beindítása és fellendülése, kiszélesedése. Az írószövetség ifjúsági irodalmi szakosztálya, az úttörőszövetséggel és a Móra Kiadóval összefogva 1972-től rendszeresítette a székszárdi tanácskozásokat és ezzel nélkülözhetetlen fórumot teremtett elméleti, kritikai kérdések felvetéséhez, megvitatásához, az érdekelt szakemberek, írók eszme-

cseréjéhez. Negyvennegyedik nemzeti szekcióként 1978-ban a magyar bizottság is bekapcsolódott az IBBY (Ifjúsági Könyvek Nemzetközi Tanácsa) munkájába.

De térjünk vissza most már magukhoz a könyvekhez! A Móra Kiadó egyik örvendetes törekvése a színvonalas lapozók és leporellók, képeskönyvek kellő (példány)számban való (újra)kiadása, de az óvodásoknak már a klasszikusok (Petőfi, Arany, Vajda, Szabó Lőrinc, Radnóti, Babits stb.) alkotásaiból is adnak izelítőt. És nem is olyan régen egymás után került kiadásra József Attila (*Világokat igazgatok, iveggolyókkal játszom*), Szabó Lőrinc (*Lóci óriás lesz*), Nemes Nagy Ágnes (*Szökőkút*), Hajnal Anna (*Mese az elefántról meg a jánkról*), Rónay György (*Mondd, szereted az állatokat?*) és Rákos Sándor (*Gyíkpalota*) című szépen illusztrált gyűjteményes vagy válogatott gyermekverskötete.

Ma is a gyerekkönyvtárak standard darabjai a következő verses összeállítások: *Antanénusz*, *Bóbita álmos*, *Cini-cini muzsika*, *Nefelegcs*. A fontosabb mesantológiák: *Icinke-picinke*, *Csupa mese*, *A mesélő kert*. Az RTV és a Minerva közös kiadásában jelent meg az Óvodások műsora anyagából az *Óvodások könyve*, amelyben versek, mesék, találós kérdések, sőt gyakorlati feladatok is találhatóak. A mesegyűjtemények közül többet is T. Aszódi Éva állított össze (*Minden napra egy mese*, *Első meséskönyvem*, *Második meséskönyvem*, *Harmadik meséskönyvem*), akinek szerkesztői tevékenysége szorosan összefonódott az elmúlt negyven év gyermekkönyvkiadásának történetével.

Újszerű, szövegben és rajzban egyaránt vidám mesekönyvet adott ki Mosonyi Alíz és Házy Ágnes *Budapesti mesék* címmel. Csukás István *Pom Pom meséi* című nagy sikerű könyvéért tavaly Andersen-diplomát kapott. Ezt a kitüntetést kapta 1982-ben Lázár Ervin *Berzsián és Dideki* című kötetéért. Az utóbbi tíz csztendő sikeres meseregényei közül hármat emelek ki; ilyen volt Mándy Iván *Arnold, a bálnavadász*, *Iszlai Zoltán Manóalagútja* és Nagy Franciska *A zöld ördögje*. A gyerektörténetek közül Kiss Dénes, Varga Katalin, Márton Klára, Bakó Ágnes, Verböczy Antal írta az igazán figyelemre méltóakat. Lírai hangvételű regényekkel tűnt fel a költő Kárpáti Kamil, és ígéretes alkotásokat jelentetett meg Kádár Péter, Kósa Csaba, Benkő Mihály valamint Berkes Péter, jóllehet az ő megítélésükből még hiányzik az irodalomtörténeti távlat. A történelmi regény kategóriájában mindenekelőtt Dávid Antal művei (elsősorban *Erdély nagy romlása* című trilógiája) garantálják a magas színvonal megtartását. A népszerű, realista igényű, mai környezetben játszódó ifjúsági regények számát szaporította Kende Sándor, Simai Mihály, Petrováczy István, Doór Ágnes, Joó Katalin, G. Szabó Judit. Dániel Anna *Karambol* című regénye méltán részesült nemzetközi elismerésben, csakúgy, mint a valamivel kisebbeknek ajánlható *Világgá mentem* című Nagy Katalin-kötet: mindkettőt Gorkij-díjjal jutalmazták.

Mese és valóság határán

Weöres Sándor, Kormos István, Török Sándor,
Fekete István a gyerekirodalomban

Gyermek- és ifjúsági irodalom. E gazdagodó, ma is egyre gyarapodó tartományt szokásos az óhatatlanul „leminősítő” *alkalmazott irodalom* terminológiával illetni, ami azt jelenti, hogy e kategóriába tartozó művek afféle (persze, a szó legnemesebb értelmében vett) eszközök a „felnötti irodalom” későbbi megértéséhez. A másik, rangadó megfogalmazás *Lengyel Balázstól*, a műfaj talán legjobb esztétájától, az ifjúsági regényirodalom prominens művelőjétől származik: az igazi ifjúsági irodalom a „nagybetűs” irodalom szerves része, a különbséget mindössze az jelenti, hogy e művek címzettje a gyermek, vagy a kamasz (tartalmilag idézve az *Emancipáljuk-e a gyerekirodalmat* című cikket; ÉS 1973. III. 17.). A két megfogalmazás ütköztetéséből – nem is annyira rejtetten – kikristályosodik: olvasóvá nevelni, irodalomértésre hangolni azok a gyermek-, illetve ifjúsági alkotások fogják a gyerekeket, amelyek az egyetemes irodalom szerves, egyenrangú részei. Az olyan ifjúsági irodalom, amely *Pilinszky János, Nagy László, Tankó-Sirató Károly, Zek Zoltán, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes* lírájával, *Lázár Ervin, Csukás István, Janikovszky Eva, Tordón Ákos* öntörvényű, egyedi alakzatot teremtő prózájával, *Dávid Antal, Rónaszegi Miklós, Majtényi Zoltán, Hollós Korvin Lajos* történelmi regényeivel büszkélkedhet, nem szorul védelemre. S kinek jutna eszébe *Ander-sen, Bechstein, Benedek Elek* alkotásait, ifj. Gaál Mózes *Mildi meséit* külön tartományokba sorolni. Kis esszémben a legújabb magyar gyermek- és ifjúsági irodalom immár klasszikusnak minősült négy alkotójáról ejtenék pár szót, alapvetésként. Azon írók közé tartoznak, akik a meghatározatlan tárgyiasság, a valóság és az álom határán lebegő költészet, a mese és realitás komplex összhatására törekcszenek.

Meghatározatlan tárgyiasság. Hegel, majd Lukács György révén közismert esztétikai kategória. Nincs értelme a teljesség viszonylagos igényével sem körüljárunk, inkább témakörünk szempontjából szeretném megvilágítani. A tárgyak még a legrealisztikusabb műalkotásokban sem önmaguként vannak jelen, szavakban sem önthető, nyelven túli jelentéstöbbletet nyernek, amint átkerül „hasonmásuk” az alkotás közegébe. Ugyanakkor minél elvontabb, példázatszerűbb, szürreálisabb az adott mű, annál inkább elhomályosodnak, sejtelmesülnek a megjelenített tárgyak kontúrjai, azaz, tárgyiasságuk – éppen a jelentéstöbblet egyenes következményeként – válik meghatározatlanná. Ez a folyamat legszél-sőségesebb formában a lírában, a költemények bizonyos típusaiban testesül meg. Weöres Sándor költeményein a gyerek (s a felnőtt) önmaga számára is észre-vétlenül hajózik át abba a világba, ahol megsokszorozódik a dolgok jelentése, „lazurosabbá”, „szolarizáltta” válik az alakja – s ráadásul mindez természetes-sé, magától értetődővé válik. Számtalan vers jut eszünkbe, vegyük például a közismert *Regélőt*, szinte nincs olyan hat év körüli gyerek, aki ne fújna azon-nal: „*Három görbe legényke, róka rege róka*”. Abszolút hangzós, ütemes, pat-togó mondóka. A nyelv muzsikáját, áttételes jelentését, stílrómantikáját tanul-ják meg a gyerekek e művek elsajátítása közben, s a ritmusérzékük is kitűnő-

en fejlődik. Verrükké válik Weöres olvasásakor a versből kikristályosodó beszédmód. A gyermeki derű és a bölcsesség alkot harmonikus egységet, felnőtt-költményeinek filozofikus hangoltsága testesül bennünk újjá.

Telitalálatosan jelenít meg konkrét hangulatokat is: „*Juli néni, Kati néni / letye-petye-lepetye*”. A pletykázó asszonyok rokka módján pergő nyelve kerepel e költeményből – anélkül, hogy bármiféle történet, vagy egyáltalán maga a pletyka szó elhangzana. A konkrét jelentést nem sugárzó, inkább a pletykázás lényegét kifejező szavak, a játékosan élénk vetített „nénikék” áttételesen mesélnek egy egészen hétköznapi élethelyzetről. Azaz a meghatározatlan tárgyiaság légköre megidézésének fő eszköze a nyelvvel folytatott magas szintű játék. Vagy úgy, hogy az idézethez hasonló halandzsaszavakat alkalmaz (legeklatásabb példa a klasszikussá vált „panyigai ü”). Máskor látszólag hétköznapi elemeket helyez meglepően egyedi megvilágításba: „lófejszéles ibolya virul”. Elmondhatjuk róla is, mint Arany Jánosról, hogy eredetisége a kompozícióban (is) rejlik, de soha nem hallott, újszerű szókapcsolatok megalkotásában is jeleskedik: „*Csija, csicsija rózsá / csicsija mályva!*” Az *Altatódal* muzsikája érzékelteti a leszálló este atmoszféráját, egyben ringat, becéz, valósággal átsegíti a gyermeket az álom birodalmába.

Weöres átvesz népi mondókákat is, de „megcsavarja” a szöveget, bonyolultabbá, sokrétűbbé teszi a csak látszólag egyszerű elemeket. A „*Csibiribiri csibiribiri / zabszalma*” szinte már slágergyakorissággal hallott költemény, hihetetlenül gazdag és sokszínű. A refrénszerűen ismétlődő nyitósor is számtalan variációt tartalmaz. A zabszalma, a négy csillag közt alvó kised, a szikrát lobbantó szellőlány, a fült katlanban szárnyatlanul szálló sült kappan, a lágy paplan, a forró ág – tökéletesen összetartoznak ritmikailag és jelentésánál. Minden egyes kép zárt egységet alkot. Mesés képzeteket, látomásokat ébreszt mind a felnőttekben, mind a gyermekekben, tesztként is izgalmas volna, minő gondolatokat vált ki e költemény különböző embertípusokból.

S végül, hogy bizonyítsuk, nem csupán szólam, hogy a Weöres-versek egyszerűségükben is mennyire összetettek és filozofikusak, gondoljunk csupán a *Falusi fiú a városról beszél* című költeményre. Az elidegenedésről vall egyszerűen, a gyermek sajátos látószögéből, sőt, az önmagunkkal való azonosság megkérdőjelezésének bizonytalanságélményét is föltárja.

Népi szürrealizmus „*Hol volt, / hol nem, / messze, messze / volt egy boglyos lompos / loncos / és hozontos...*” Na, kicsoda? – kérdezhetnénk a versimádó gyerekektől, akik nyomban folytatnák, kapásból: „Vackor nevű kicsi medve”. A piszen pisze kölyökmackó „édesapja” *Kormos István* (1923–1977) mesekönyvei a legnemesebb veretű műalkotásai, népi szürrealista felnőtt- és gyermekkölteményeivel egyetemben. Sokat töprengtek barátai, tanítványai, a „Kormos-egyetem” hallgatói, a költő mágiájának titkán. Lenyűgöző szókincsének kimeríthetetlen gazdagsága. Mosonszentmiklósi, lébényi, szigetközi ízes kifejezések, a párizsi utca nyelve alkot sajátos szintézist a műveiben. Ósmagyar, kemény, pogányveretű zord szavak és jellegzetes, letagadhatatlanul huszadik századi beszédfordulatok döbbenetes párosítása alkot bennük az álom és az ébrenlét, a valóság, a mese, a mágia határán létező, varázslatos világot. Szabó Lőrinc 1945-ben *Naplójában* így ír róla: „fiatal, tehetséges költő, sok groteszk ötlettel az írásaiban: szürrealizmus népi, magyar hangon”. Kormos István legszívesebben Yorickkal azonosította magát. Shakespeare Hamletjének közvetett szereplője, a királyi udvar bohóca – Yorick – koponyáját tartja kezében, az örök töprengő gondolkodó ember szimbólumává növekedett dan királyfi, egyik felejthetetlen monológja közben. Egyik kötetének címadójává

tette a legendás bohócot (*Szegény Yorick*). „*Halálom túl kicsit / mondjuk öt-százöt évvel / senki sem tudja rólam / hogy én valék Yorick / koponyám part-ra vetve / fűrésszel elfelezve / egy jó öreg sírásó / pobárnak kinevez / széléről kortyint a jecske*”. S a gyermekfülekre hangolt, játékosan groteszk szemlélet eszközeit is kézzel fogható, áttetsző egyszerűséggel alkalmazza. Hétköznapi képeket és fordulatokat helyez szokatlanul egyedi párosításba. Mennyire kifejező a „piszen pisze” szerkezet, s korábban senkinek sem jutott eszébe, pedig látszólag kézenfekvő a mackó „dupla fitosságának” kifejezésére. Persze, csak utólag tűnik „evidensnek”, miután Kormos már kitalálta nekünk. Vagy az apró-cseprő helyét a „cseprő-apró” összeállítás. Az egyik, szinte közhelyesre koptatott kifejezés lekicsinylő kisugárzása, valamilyen dolog jelentéktelenségére utal. A Kormos-féle megfordítás egyben „átfordítás”, ilyen formában az összetétel kedves, bensőséges hangulatot sugall. A hármaskönyv (*Mese Vackorról, egy pisze kölyökmackóról; Vackor világot lát; Vackor az első bében*) költőjének életútját példázza fanyar, kesernyés – alapjában mégis derűs hangnemben. A faluról érkezett, a megalopoliszban magányosan esetlő-botló, tiszta eszével, meséivel mégis győzedelmeskedő „*lompos, / loncsos / és bozontos. / piszen pisze kölyökmackó*” maga a költő. Műfaji szempontból páratlan fegyvertény, hogy visszaszerezte a verses meseregény hitelét, amelyet az ötvenes évek didaktikus, klapanciákba szedett történetei járattak le. Mindhárom alkotás rimelése, időmértékes ritmusa, s maga a történet is lendületes, sodró. A metrumok hol szabályosak, hol pedig csapongva széttöredezettek, ahol a mű belső líkretése diktálja, maga a verselés is bravúros, a műnemen belül szinte egyvedüláll. Verses meséit (*Az égig érő fa, Ezhaj csibe kas stb.*) is igazi költői teljesítménnyé szublimálja ez a briliáns formakészség, a groteszk képzettársítások és a szabályos versalakzatok összhatása. Félreértés ne essék, e művek gyerekekhez szólnak. A hétköznapi eseményekbe Kormos elbúvülő természetességgel szövi a mesés elemeket, Vackor, a piszen pisze kölyökmackó elmegy a gyermekóvodába, az embergyerekek iskolájába, a nyelvükön beszél – s ezt elhisszük neki. Csak az képes ilyen minden kételyt elsőprő erővel összebékíteni a leglebegőbb, legelvontabb mesevilágot a legmindennapibb tartományokkal, aki olyan tisztán megőrizte magában a gyermeket, mint Kormos István.

Órzd magadban a tündéreket. „Az egészen kicsi gyerek ma abba a világba nő bele, ahonnan a mese hiányzik. De, ha szerencséje van, megtalálhatja a törpéket, s a tündéreket vénségére is” – nyilatkozta *Török Sándor*, a *Hiradó*, a Móra Kiadó gyermekirodalmi folyóirata 83/8-as számának, nyolcvanadik születésnapján. A gyermekirodalom nagy nesztora egyedülálló regényműfajt teremtett újabb magyar literatúránkban. A mese és a valóság nála is lenyűgöző természetességgel fonódik össze. Ugyanakkor hajszálpontosan ketté is válik, mégpedig úgy, hogy egyszerre láttatja a „valóságot” kétféle hőstípus szemüvegén át. Az egyik, a „gyermek”, akinek igazi királysága van (*Falotka király-sága*). E birodalom lakói: a varázsló (*Csilicsala csodái, Csilicsala újabb csodái, Csilicsala legújabb csodái*), *Kököszi és Bobojsza*, a törpék (ld. még *Gilikoti*, *Hahó*, *Ócsi*), tündérek, királyok, sárkányok. A másik alapfigura a „*felnőt*”, aki e terrénúton nem látja, vagy nem akarja látni. Akinél a „gondoskodás elrejtja a gondot”, aki nem látja a fától az erdőt. *Török Sándor* életművében szinte lépésről lépésre láthatjuk, mennyire finomul-mélyül a kétféle világ ábrázolása, s ettől a kapcsolatuk is egyre differenciáltabbá lényegül át. A *Csilicsala-trilógia* első részében meseregény-irodalmunk klasszikus hőse, *Balogh Gyuzsi*, az ötvenes évek Budapestjének *Rosszcsont Ferkója*, legtöbbször még

egyedül idézi meg Csilicsala bácsit, hogy kimentse őt valamiféle veszélyhelyzetből, vagy teljesítse olyan kívánságát, amely szerinte könnyebbé varázsolja az életét. A jó varázsló úgy döbbsenti rá Gyuszit kívánalmainak képtelen voltára, hogy szó szerint és ad absurdum fokozva teljesíti azokat, rácbresztvén hősét, hogy elkövetett tetteink felelőssége alól a mese sem menthet föl bennünket, hiszen szigorú, sokszor a valóságnál is szigorúbb törvényei vannak. A trilógián belül csodáról csodára, kötetről kötetre haladva bővül a varázsló-idézők száma, s nem csupán Ágival, Gyuszi kamasz „kapcsolatával”. Már azok a felnőttek is láthatják, akik megőrizték magukban a gyereket. Csilicsala bácsi – s persze Török Sándor, soha nem hódol be a gyermekifjúsági művekben közismert *tiszta kicsinyek–romlott nagyok, vagy vásott lurkók–jóságos felnőttek* sémának. A gyerekek vásottak és jólelkűek, a felnőttek esendők, ám hőlesek, azaz, sokrétűen valóságosak. A gyermeki *tabula rasat* a felnőtt is megtarthatja magában. Csilicsala bácsi hitetlenek számára is megjelenik valódi barátságos felnőttárcát öltve a második részben, mindenki maga eldöntheti, kinek nevezi és hiszi. A trilógia második részében, s Török Sándor gyermekalkotásaiban általában nem a *valóság* és a *mese*, hanem a *puszta valóság* és az *igazi világ áll* szemben egymással. Az utóbbi a reális és szürreális létezők, a valóság és a transzcendencia természetes kettősségét magában foglaló „totális igazság birodalma”, melyben a nádpálca és a varázspálca, kisebb testvérünk és a törpék, a tanár úr és a varázsló – egyaránt létező személyek, csak más dimenziókban, amely dimenziók viszont lépten nyomon „találkoznak”, ütközésükből egyedülálló tündérország bontakozik ki. Az abszurd gyermekmese a trilógia harmadik részétől kezdve már-már szürreállissá fokozódik. Az „igazi valóságábrázolás” komplex, bonyolult pompájában a Kököjszi és Bobojsza történetekben, s a Falatka királyságában bontakozik ki. E művekben a törpék, a mesehősök egy valódibb, igazabb világból jönnek el hozzánk – tehát az embertől függetlenül is léteznek, hinnénk. Ám a dolog még ennyire sem egyszerű. A *Habó, Őcsi* főhőse, (Balogh Gyuszi öccse) mondja ki: olyat nem tudok kitalálni, ami nincs. Azaz – a fikció ugyanúgy létezik mint a valóság, Ám, ha létezik, azaz valóság – akkor nem is fikció és kitaláció. A gyerekek e műveken át korán megérthetik az abszurd, a „parttalan realizmus” lényegét, még ha egyelőre nem is tudják megfogalmazni – s ez fölbecsülhetetlen érték, mely Török Sándort a világirodalom olyan nagyságrendű alkotói közé emeli mint a Csudálatos Mary-történeteket alkotó *Travers*, vagy az Alice-kalandok szüldője, *Carrol*.

Szimbólunképzés és mikronaturalizmus. Ifjúsági regényirodalmunk másik nagy klasszikusa (kinek életművét a Móra sorozatszerűen jelenteti meg) *Fekete István*. Műveiben megszemélyesített állatok, növények, természeti elemek, romantikusan eszményített hősök, s jóízű népi figurák élnek együtt. Mese és realizmus, költészet és tudományhűség ötvözete, szintézise alkot sajátos, egyedül életművet. De míg Török Sándornál a fikció és az empiria küzdelméből egyértelműen az előbbi kerül ki győztesen – hiszen a hétköznapok is a mese varázsköntöskéből bújnak elő – addig Fekete István műveiben a legtudományosabb értelemben vett valóság törvényei a legmerészebb fantasztikumot is fogva tartják. Az író történelmi kalandregényei (*Hajnal Badányban, A koppányi aga testamentuma*), az ember és a természet viszonyát ábrázoló mai ifjúsági regényei, s az állatregények közül az utóbbi kettő a meghatározó. (Mind a négy írónál a gyermek- és ifjúsági művekre korlátozzuk megjegyzéseinket.) Ezen belül, mennyiségi szempontból is az állatregények a legjelentősebbek. E regények-novellák központi hőse egy-egy állat, akiknek Fekete István öntudatot vará-

zsol. Am ezt a mesére jellemző sajátosságot rendkívül óvatosan, szinte szemérmesen ajándékozza egy-egy figurának. „Fekete István művészi tudatosságának meghatározó jegye éppen az, hogy állatbősei egymással való érintkezésükben vagy belső monológjukban a feltétlen hibetőség batarain belül mozognak. Csak annyit fordítanak le magukból a mi fogalmi nyelvünkre, amennyit természetes viselkedésükből, életmódjuk ismeretéből bátran tulajdoníthatunk nekik” – írja Lengyel Balázs a *Filmvilág* 1982/1-es számában (*A róka, mint legkisebb királyfi*). Bogáncs, a kutya, Lutra, a vidra, Kele, a gólya, Csi, a fecske, Kata, a kotlós (Huszonegy nap), Cinyi, az egér, Vuk, a róka mind-mind a mese, a romantika – ám egyben a már-már tudományos, szinte *scientista* valóságghűség és precizitás jegyében és igényével jelennek meg e művekben. Bogáncs, a terelő pumi (puli és komondor keveréke) határozottan szereti a gazdáját, Galamb Mátét, az öreg juhászt. Am amikor a csapdába esés után új pártfogói támadnak, akik jól bánnak vele, nem hal meg látványosan az eredeti tulajdonosa utáni reménytelen sóvárgástól, mint a hűség szimbólumává növelt ebek a romantikus regényekben és mesékben. A szökésre is akkor vállalkozik csupán, amikor a véletlen alkalmat szolgáltat erre. Azonkívül, hogy gondolkodó lény, úgy viselkedik, mint ahogyan ezt egy átlagon felüli képesű kutyától a valóságban is elvárhatjuk. Fekete István állatábrázolásának különlegességét érzékelheti minden néző, illetve olvasó, ha megtekinti *Dargay Attila Vuk* című rajzfilmjét, majd elolvassa az író kisregényét. A rajzfilmen – Lengyel Balázs idézett cikkének címére utalva – valóban egy mindenkinél furfangosabb, ügyesebb legkisebb királyfit látunk rókabőrben. Fekete István regényében pedig egy átlagon felül ravasz, intelligens róka szerepel, aki viszont rókához méltóan viselkedik, képtelen lenne olyan emberi fortélyokra, mint amivel filmbeli névrokona kiszabadította például a rókalányt a „simabőrű” börtönéből.

Fekete István tudatos állatokat ábrázol, nem állatszimbólumokat alkot. Kivéve a két bagolytörténetet, a *Hu*-novellát, illetve regényt. Az előbbi egy uhu házaspár, az utóbbi az emberek fogságába került utódjuk története. Az apa és a fia Hu, bár megtartják ragadozó tulajdonságaikat, annyira elvont gondolkodásra képes lényekké váltak, hogy egyben a bölcsesség szimbólumának is fölfoghatjuk őket. Az író életművének másik csoportját az ember és a természet viszonyát ábrázoló ifjúsági regények alkotják. A *Tüskevár*, s folytatása, a *Téli berek*, a műfaj klasszikussá nemesedett alkotásai. Tutajos és Bütyök, a fővárosi életből a Kis-Balaton menti községbe, a nádasba, a természetbe szabadult két kamasz, s Matula bácsi, a mindentudó öreg pákász története, ha máshonnan nem, *Fejér Tamás* kitűnő tévéfilmjéből – közismert. A természet bölcsességre, emberszeretetre nevel. A civilizáció „bántalmaitól” szenvedő ember számára gyógyírt jelent, önmagunk megismerésére, hamis nézeteink módosítására készítet. E humanista tanítást sugallják Fekete István megszemélyesített állatai, fáit, rétfjeit – s a természetközelen élő, a mese és a valóság törvényeit egyaránt ismerő emberek.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Adám Tamás költő (Balassagyarmat); *Borbély Tibor* költő (Bp.); *Brun-da Gusztáv* népművelő (Salgótarján); *Csala Károly* fordító (Bp.); *Csanády János* költő (Bp.); *Csepeli Szabó Béla* költő (Bp.); *Csokonai Attila* költő, a Móra Kiadó munkatársa (Bp.); *Korill Ferenc* Nógrád M.-i Moziüzemi Váll. ig. (Salgótarján); *Kőrössi P. József* költő (Bp.); *Kőváry E. Péter* író (Békéscsaba); *Mészáros György* ciganológus (Eger); *Petőcz András* költő (Bp.); *Pósa Zoltán* író, Móra Kiadó munkatársa (Bp.); *Dr. Romsics Ignác* tudományos munkatárs (Göd); *R. Várkonyi Ágnes* történész (Bp.); *Sarusi Mihály* író (Békéscsaba); *Tandori Dezső* költő (Bp.); *Veres János* költő (Rimaszombat).

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:

Dr. Horváth István

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Csik Pál

Dr. Fancsik János

Fűzesi István

Németh János István

Dr. Szabó Károly

Dr. Tamáskovics Nándor

Tóth Elemér

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska (cikk, tanulmány)

Kojnok Nándor (szépirodalom)

Dr. Praznovszky Mihály (hagyomány)

Czínke Ferenc (művészet)

Pál József szerkesztő (kritika)

Főszerkesztő: **BARANYI FERENC**

A Nógrád Megyei Tanács VB. művelődési osztályának lapja,

Főszerkesztő: **BARANYI FERENC**. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-386.

Kiadja: a Nógrád Megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: *Bdint Tamás* igazgató. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely, hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELI.R) Budapest V., József nádor tér 1. - 1900 - közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a HELI.R 215-96162 pénzürgalmi jelzőszáma. Egyes szám ára 16 Ft, előfizetési díj fél évre 48 Ft, egy évre 96 Ft. Megjelenik kéthavonta. *Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

ISSN: 0333-1867.

Index: 23-923.

Készült a Nógrád Megyei Nyomdaipari Vállalat salgótarjáni telepén, 3,6 (A/3) ív terjedelemben. P. v.: *Kelemen Gábor* igazgató. 85.41834 N. S.

Ára: 16,- Ft

PALÓCFÖLD